

Аскар уулу Т.

**ЖЫЛДЫЗДАРГА САЯКАТ
(С. Эралиевдин поэзиясы калемдештеринин баасында)**

Аскар уулу Т.

**ПУТЕШЕСТВИЕ К ЗВЕЗДАМ
(Из оценки коллег поэзии С.Эралиева)**

Биздин чакан макалабызда С.Эралиевдин өз учурунда коомдук резонанс жараткан «Жылдыздарга саякат» чыгармасы жана кыргыз адабиятына эркин ырдын (ак ыр) кириши, кабыл алынышы тууралуу көрүнүктүү калемгерлердин берген баасы сөзгө алынып, алардын пикирлерине карата кыскача ой жүгүртүүлөр берилди.

Залкар акыныбыз С.Эралиев 60-жылдардан тартып, «эркин ыр» формасында жазып, аны кыргыз поэзиясына киргизүүдө өлчөмсүз зор эмгек сиңирген акындардын бири.

Республикада бир топ чуу түшүрүп, талкуудан-талкууга түшкөн «Жылдыздарга саякат» поэмасынын жазылыш тарыхы жөнүндө автордун жазганы: «Поэманы жазып бүтүп, эч жакка бербей, бир жылча кармап жүрдүм. Ал темада жазгандар буга чейин бизде жок эле. Ырдын түзүлүшү да биздин поэзия үчүн жаңы, атүгүл чоочун эле. Кийин нанга тыйын таппай калганда «Ала-Тоо» журналына сунуш эттим. Анан ал гранкасы жаңыдан окула баштагандан тартып катуу каршылыктарга учурады. КПСС Борбордук Комитетине чейин жамандап арыз жазгандар болду. Эмнеси болсо да, кыргыз адабиятында ал поэма өз мезгилинен эртерээк жаралып калгандыгы байкалып турду» [1. 95-б.].

«Поэма Кыргызстан Жазуучулар Союзунда талкууланган кезде «аны жактоочулар да, сындоочулар да болуп, отургандар экиге бөлүнүп кетишкен. Ал жагдайда салкын кандуулукту, калыстыкты күтүү кыйын эле. Сөз айтуу, баа берүү, оппонентке жооп кайтаруу ж.б.лар көбүнчө эмоциялык ашып-ташуунун, буркан-шаркан түшүүнүн кырдаалында жүрдү. Ал талкууда өзүбүз да чыгып, сөз сүйлөдүк эле. Албетте, поэманы колдоп, анын идеялык-мазмундук жаңылыгын жактап сүйлөгөнбүз» [2. 52-б.].- дейт ошол кездеги Союздун 1-катчысы Т.Аскарлов.

Мына ушундай кырчылдашкан кызуу кырдаалдан улам Ч.Айтматов поэмага карата өз позициясын борбордук басылмалардын биринде билдирүүнү ылайык көргөн [3. 2-б.]. Андан мурдараак «Открытие берега» аттуу макаласын ал жергиликтүү газетада [4. 3-б.] жарыялаган эле. Мында кыска, бирок, нуска айтылган ойлор көп:

«Эралиев шел к новой форме свободного стиха, к тому, чего он достиг теперь, трудно и мучительно, он был уже сложившимся поэтом традиционного лирико-эпического склада. Киргизский читатель хорошо знает его поэму «Ак-Мөөр», легенду о любви, где каждая строка, как певучая и нежная струна, звонит от малейшего прикосновения к ней, где рифмы рождаются одна за другой, как стебли и листья одного корня.

И как хорошо, что он почувствовал себя все же стесненным в этих привычных, пусть уже превосходно освоенных им рифмах и традиционных поэтических образах, что он, не найдя себя, ринулся на поиски новой формы, новой ритмики в киргизском стихосложении, чтобы полней, глубже, эмоциональней, сильнее выразить содержание новой, современной ему жизни, мысли, чувства и переживания своих современников».

Традициялык формада калыптанып, «Ак Мөөрү» аркылуу жалпы калайыкка таанылган таланттуу акыныбыз жаңы формага неге чөмүлүп кирип кетти экен? Ч.Айтматов Эралиев эски формадан өзүн бир аз кысылгандай сезди, анткени, азыркы турмуштагы күрдөөлдүү өзгөрүүлөрдү күчтүү, эмоционалдуу, терең ачып көрсөтүү зарылдыгы туулду дегендей ойду айтып жатат. Бул тезисти түшүнүү үчүн ал эки форманы салыштырмалуу карап көрүү зарылдыгы бар. Биринчи традициялуу ыр муун өлчөмүнүн бирдейлигин, шыдыр уйкашты, куплеттик рамканы талап этет. Бул системага көнүп алгандар үчүн алгач «эркин» («ак ыр» элементтери аралаш) чоочун учурашы толук мыйзам ченемдүүдөй сезилет. Ал тууралуу Т.Аскарлов мындай деп жазат: «Эркин ыр». Бул терминдин артында объективдүү мүнөзгө ээ болгон традициялуу ыр түзүлүшүн таануучу элемент, фактор жатат. Поэмадагы ритмикалык чен-өлчөмдүүлүктүн, саптык, строфалык структуралардын жоктугу же анчалык так сакталбагандыгы, белгилүү теориялык эреже, закондорго катуу баш ийбегендиги, составында бир-бирине көп коошо бербеген ар кандай ыр түзүлүштөрүнүн, формаларынын аралаш жолугушу ж.б. традициялуу ыр түрлөрүн кабылдап көнгөн эстетикалык табит, эстетикалык

сезим үчүн оңойго турбагандыгы, ал турсун олуттуу проблема болгондугу түшүнүктүү нерсе да» [2. 55-б.].

«Эркин ыр» жазуу практикасы кыргыз поэзиясында 30-жылдарда эле орун алган. Бирок, ал кезде бул жаңылыктын (В.Маяковский негиздеген новаторлук форманын) сырын көпчүлүк акындар түшүнүшкөн эмес. Ыр саптары «сындырылып», «тепкичтенип», обонго салууга эмес, декламация түрүндө окууга ылайыкталып турат, бирок, сөздөрүндө эмоциялуу чоң күч сезилбейт, образдуулук жетпейт, ойлору кургак, супсак айтылат.

Ч.Айтматов С.Эралиев «жеке эле кыргыз эмес, бүткүл түрк адабиятында жаңы жээкти ачты» деп жарыялоодо баарыдан мурда эркин ыр саптарына сыйдырылган образдуулуктун күчкүбүтүн көңүлгө алып жатат. Б.а. ал мазмун менен форманы толук төп келиштирүүгө жетишкен. Жазуучу – публицисттин калемдеш досуну суктануусу анын төмөнкү сөздөрүнөн ачык сезилет: «И сейчас у меня на душе такая радость, которую я должен всю раздать людям, чтобы ошутить полноту и цену этой радости за свою литературу. Мне хотелось бы сейчас раздать поэму Эралиева по строкам, по буквам, по крупичкам всем, кто любит настоящую, высокую поэзию. Мне сейчас хочется декламировать эти стихи, чтобы люди слышали новый голос древней киргизской поэзии» [5. 201-б.]. Жазуучулар союзундагы талкууда С.Эралиевди формалист катарында сындагандар да болуптур. Ч.Айтматов «Жажда поиска» аттуу макаласында акындын ошол тушта башынан өткөн бир окуя тууралуу эскерет: «Не давно группа партийных работников, прочитав его стихи, сделала несколько справедливых критических замечаний. Некоторые строки были излишне усложненными, непонятны. Суюнбай согласился с ними. Вскоре студенты университета пригласили поэта к себе на встречу. Когда все собрались и поэт уже направился в зал, буквально на пороге его остановили руководители кафедры и сказали, что встреча отменяется. Объяснили невнятно: дескать все «сверху» серьезно критиковали какие-то у вас шатания, искания: покуда не будет команды - воздержимся.

Сейчас этот возмутительный, просто недопустимый факт. И он настораживает. Да, очень сурово надо отнестись к тому, что инородно в нашей реалистической литературе. Но при этом надо уметь отделить зерно от плевел, отличать поиск подлинный, без которого не может существовать литература, от формального поиска» [5. 95-б.]. Бул сөздөн көрүнүп тургандай, формалык изденүүлөрдү формалисттик «кыйрандоолордон» ажырата билүү керек. Формализм тууралуу 1968-

жылы «Кыргызстан маданияты» жумалыгында «Акындарга үч суроо» аттуу ат менен жүргөн талкууда көп сөз болгон. Ошолордун ичинде атын айтпай тымызын С.Эралиевди сындап жаткандар да бар эле. 1964-жылы Ч.Айтматов С.Эралиевди «поэзиядагы жаңы жээкти ачуучу» катары белгиленгени жогоруда айтылды. Ал эми төмөнкү үзүндүнү окуп көрөлү: «Биздин оюбузча, өздөрүн новатор санаган акындарыбыз же аркы жээкте жок, же берки жээкте жок, өкүнүч ошондо. Тереңдеп кече албай - «Баары бир, биз акынбыз, бул сууну кечип чыгабыз», – деп кыйкырган сыяктуу. Биздин новаторлор кыйкыруу менен алек десем оройлукка жатпас» [5. 201-б.]. Бул пикирге төмөнкү сөздөрдү каршы койсок ылайык келет: «Биздин кыргыз поэзиясына Маяковскийдин ритмин азыркы ракет доорунун ритми менен айкалыштырып, кийирип отурганыбыздын өзү чыгармачылык чоң факт» [5. 95-б.]. Ал өзү болсо форма жана формалык изденүү тууралуу мына буларды баяндайт: «Поэзия деген элпек уйкашып, өзүнөн - өзү музыка чыгарып, тез эле обон күүлөргө келе калгыдай болуу керек» деген да далилдөөлөр бар. Буга биз макулбуз, бирок, андан ары эмне? Ырларда саптардын өзгөрүшү же өзгөрбөшү, уйкаштыктын бары же жогу, обонго келип же келбей турушу сыяктуу «маскаларды» алып салгандан кийин анын ары жагында эмнелер бар болду экен? Бизди ал кызыктырабы же жокпу? Эгер ичинде каткан башка «тасмиясы» болбосочу? Бардык маселе ырдын ичиндеги ойдо, жүгүндө эмеспи?.. Өзүндө топтолгон турмуштук информацияларды кайсы ыр формасында берүүнү ылайык табат, канткенде ал өз оюн жеткире алат – традициялуу ыр мененби, же «эркин ыр» мененби, бул акындын жеке иши, анын ички даярдыгына, мүмкүндүгүнө байланыштуу. Кыргыз поэзиясында изденүү ушул эки тарапта жүрүп жаткансыйт. Мага анын экөө тең кымбат. Чыгарманын мүнөзүнө жараша «эркин ырга» да, традициялуу ырга да кайрылып жүргөнүмдү окуучулар билсе керек. Ошондуктан бул формалардын бирин өйдө, бирин төмөн койгум келбейт» [6. 4-б.].

Ошентип, Ч.Айтматов С. Эралиевди кыргыз поэзиясынын мазмунуна жана формасына чоң жаңылык киргизген залкар акындарыбыздын бири деп эсептейт.

Жыйынтыктап айтканда, улуу акыныбыз кадыресе окурмандар менен бирге өзүнүн калемдештери жана профессионалдуу адабиятчы, сынчылар тарабынан да жогору бааланды. Айрыкча, Ч.Айтматовдун «Жаңы жээктин ачылышы» аттуу чакан рецензиясынан кийин поэмага «**кой короого кошулган жат эчки**» деген аныктама-көз караш арткы планга сүрүлүп, ал чыгарма акырындап окурман-дардын жылуу

пикирине ээ боло баштаган. Азыркы мезгилде «эркин ыр» толук укугуна ээ болуп, эч кандай талаш туудурбай, кыргыз поэзиясынын төрүнөн өз ордун ээледип деп айтсак болот. Ким кайсы форманы тандап алса, кайсынысы анын табитине ылайык келсе, колдоно беришет. Ал чыгармачылык иш, эч ким ага бийлик кыла албайт демекчибиз.

Ошентип, «эркин ыр» формасы С.Эралиев, О.Султанов, Р.Рыскулов, М.Абылкасымова ж.б. акындардын аракетин менен кыргыз поэзиясына кирип, азыркы мезгилде толук орун-очок алды деп айтсак болот.

Адабияттар:

1. Эралиев С. Сага айткан сыр / Ала Тоо, 1992, №4-5.
2. Аскарлов Т. Образдуу ой жүгүртүүнүн чексиздиги. -Б., 2000.
3. Айтматов Ч. Жаңы жээктин ачылышы // Правда, 1964, 25-октябрь.
4. Советская Киргизия, 1964, 13-сентябрь.
5. Айтматов Ч. В соавторстве с землей и водой. -Ф., 1978.
6. Токомбаев А. Акындарга үч суроо // Кырг. маданияты, 1968, 9-май.
7. Эралиев С. Жылдыздарга саякат. - Ф.,1966.